“KUNTUG‘MISH” DOSTONIDA MUHABBAT, SADOQAT VA QAHRAMONLIK TALQINI

Qurbonova O‘g‘iloy Jobirovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi.

https://doi.org/10.5281/zenodo.24020147

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘zbek xalq og‘zaki ijodining nodir namunalaridan biri bo‘lgan “Kuntug‘mish” dostonida muhabbat, sadoqat, mardlik va insoniy fazilatlarning badiiy talqini tadqiq etiladi. Dostondagi Kuntug‘mish va Xolbeka obrazlarining o‘ziga xos xarakter xususiyatlari, ularning o‘zaro munosabatlari, murakkab hayotiy sinovlar jarayonida namoyon bo‘ladigan ma’naviy-axloqiy fazilatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, Azbarxo‘ja, Zamongul, Davlatqul, Bahragul, Gurkiboy va Mohiboy kabi obrazlarning syujet rivoji hamda asarning g‘oyaviy-badiiy mazmunini shakllantirishdagi vazifalari yoritiladi. Dostonning xalqimiz milliy qadriyatlari, oilaviy munosabatlari va axloqiy qarashlarini ifodalashdagi ahamiyati ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *“Kuntug‘mish” dostoni, xalq eposi, Kuntug‘mish, Xolbeka, muhabbat, sadoqat, qahramonlik, obrazlar tizimi, folklor, milliy qadriyatlar, badiiy talqin.*

Xalq dostonlari ko‘p asrlik milliy madaniyatimizning eng qadimiy va boy qatlamlaridan biri bo‘lib, ularda xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, orzu-intilishlari, axloqiy mezonlari va estetik qarashlari mujassam topgan. Dostonlarda ezgulik va yovuzlik, adolat va zulm, muhabbat va nafrat, sadoqat va xiyonat, mardlik va qo‘rqoqlik kabi umuminsoniy tushunchalar badiiy ifodasini topadi. Shu jihatdan xalq dostonlari nafaqat badiiy tafakkur mahsuli, balki xalqning ma’naviy hayotini, milliy o‘zligini va qadriyatlar tizimini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

O‘zbek xalq dostonchiligi an’analarida alohida o‘rin tutuvchi “Kuntug‘mish” dostoni ham mazmun-mohiyati, obrazlar tizimi, voqealar rivoji va badiiy tasvir vositalarining rang-barangligi bilan ajralib turadi. Dostonda qahramonlik va ishqiy-romantik motivlar o‘zaro uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi. Asarning markazida Kuntug‘mish va Xolbeka o‘rtasidagi muhabbat tarixi turadi. Biroq bu muhabbat oddiy sevgi munosabatlari doirasida qolmay, insoniy matonat, vafo, ishonch, sabr-toqat va fidoyilik kabi fazilatlarning sinov maydoniga aylanadi.

Doston voqealari Noyiboylar podshosi Avliyoyi Qoraxonning o‘g‘li Kuntug‘mish hamda Zangar shahri vazirining qizi Xolbeka taqdiri bilan bog‘liq holda rivojlanadi. Ularning o‘zaro muhabbati turli to‘siqlar, ayriliqlar va mashaqqatlar bilan kechadi. Qahramonlar boshidan o‘tkazgan sinovlar orqali xalqning chin muhabbat, oilaviy sadoqat va insoniy burch haqidagi qarashlari ifodalanadi.

“Kuntug‘mish” dostoni o‘zbek xalq epik tafakkurining muhim namunalaridan biri sifatida qahramonlik va ishqiy-sarguzasht motivlarini bir butun badiiy tizimda mujassamlashtiradi. Uning syujetida qahramonning o‘z maqsadi yo‘lida kurashishi, turli sinovlardan o‘tishi, ezgu niyatlariga erishish uchun matonat ko‘rsatishi yetakchi o‘rin egallaydi.

Dostonda qahramonlik faqat jismoniy kuch yoki jangovar mahorat bilan belgilanmaydi.

Aksincha, insonning o‘z so‘zida turishi, sevgan insoniga sodiq qolishi, qiyinchiliklar qarshisida irodasini yo‘qotmasligi ham haqiqiy qahramonlikning muhim mezonlari sifatida talqin

etiladi. Shu sababli Kuntug‘mish obrazi bahodirlik bilan bir qatorda ma’naviy barkamollik, or-nomus va vafodorlik timsoli sifatida gavdalanadi.

Dostonning badiiy qimmatini belgilovchi muhim jihatlardan yana biri unda xalqning axloqiy-estetik ideali o‘z ifodasini topganidir. Qahramonlarning xatti-harakatlari, o‘zaro munosabatlari va hayotiy tanlovlari orqali ezgulik, adolat, mehr-oqibat, ota-onaga hurmat, oilaga sadoqat kabi qadriyatlar ulug‘lanadi. Bunday xususiyatlar dostonning tarbiyaviy ahamiyatini yanada oshiradi.

Dostondagi Kuntug‘mish obrazi xalqning ideal qahramon haqidagi tasavvurlarini o‘zida mujassam etgan. U mard, jasur, aqlli, tadbirkor, or-nomusli va qat’iyatli inson sifatida tasvirlanadi.

Qahramonning xarakteri voqealar rivoji davomida turli vaziyatlarda ochilib boradi.

Ayniqsa, Xolbekaga bo‘lgan muhabbati uning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari va ma’naviy fazilatlarini namoyon etuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Kuntug‘mishning qahramonlik xususiyati uning sevgi yo‘lida duch kelgan to‘siqlardan cho‘chimasligi, maqsadidan qaytmasligi va o‘z zimmasiga olgan mas’uliyatni ado etishga intilishida ko‘rinadi. U uchun muhabbat shunchaki hissiy kechinma emas, balki sadoqat va vafo bilan mustahkamlangan hayotiy e’tiqoddir. Qahramon o‘z sevgisini so‘z bilan emas, balki amaliy harakatlari, jasorati va qat’iyati bilan isbotlaydi.

Kuntug‘mish obrazining yana bir muhim jihati uning ruhiy bardoshidir. Hayotiy qiyinchiliklar, ayriliq va turli sinovlar qahramonning irodasini toblaydi. U murakkab vaziyatlarda ham umidini yo‘qotmaydi. Bu xususiyat orqali xalqning sabr-toqat, matonat va sadoqat haqidagi qarashlari badiiy ifodasini topadi.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, Kuntug‘mishning bahodirligi faqat tashqi harakatlar bilan cheklanmaydi. Uning ma’naviy kuchi, insoniylik mezonlariga sodiqligi va muhabbatga mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lishi obrazning badiiy salmog‘ini belgilaydi. Demak, Kuntug‘mish timsolida jismoniy jasorat va ma’naviy komillik bir-birini to‘ldiruvchi fazilatlar sifatida namoyon bo‘ladi.

“Kuntug‘mish” dostonidagi Xolbeka obrazi o‘zining aql-zakovati, go‘zalligi, jasorati, qat’iyati va vafodorligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. U tashqi go‘zallik bilan bir qatorda boy ma’naviy dunyoga ega bo‘lgan, mustaqil fikrlaydigan va o‘z qarashlariga sodiq qahramon sifatida gavdalanadi.

Xolbeka obrazining muhim xususiyati shundaki, u o‘z taqdiri va muhabbati borasida faol pozitsiyani egallaydi. Uning xarakterida aql va hissiyot, go‘zallik va zakovat, noziklik va jasorat uyg‘unlashgan. Qahramon duch kelgan murakkab vaziyatlarda o‘zini yo‘qotmaydi, ruhiy jihatdan bardoshli bo‘lib qoladi. Bu esa uning oddiy ishqiy qahramon emas, balki kuchli iroda va mustahkam e’tiqod sohibasi ekanini ko‘rsatadi.

Xolbekaning Kuntug‘mishga bo‘lgan muhabbati o‘zaro ishonch va sadoqat asosida shakllanadi. U turli qiyinchiliklarga qaramay, o‘z sevgisiga xiyonat qilmaydi. Qahramonning ana shu fazilati orqali xalqning ayolga xos vafo, sabr, or-nomus va oilaviy mas’uliyat haqidagi tushunchalari ifodalanadi.

Xolbeka obrazida ayolning ma’naviy kuchi va mustahkam irodasi ulug‘lanadi. U voqealar rivojida faqat hodisalar ta’sirida harakat qiluvchi obraz bo‘lib qolmay, balki syujetning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi faol qahramon sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu jihatdan Xolbeka obrazi o‘zbek xalq dostonchiligidagi irodali, oqila va sadoqatli ayol timsollarining yorqin namunalaridan biridir.

Dostonning yetakchi g‘oyaviy yo‘nalishlaridan biri Kuntug‘mish va Xolbeka o‘rtasidagi muhabbatning turli sinovlar orqali tobora mustahkamlanib borishidir. Ularning munosabatlari xalqning chin muhabbat haqidagi ideal qarashlarini ifodalaydi. Bu muhabbat o‘zaro hurmat, ishonch, vafo va sadoqat kabi ma’naviy mezonlarga asoslanadi.

Qahramonlar taqdirida yuzaga kelgan to‘siqlar ularning bir-biriga bo‘lgan ishonchini yo‘qota olmaydi. Aksincha, ayriliq va mashaqqatlar ularning ruhiy dunyosini boyitib, muhabbatning qadrini yanada chuqurroq anglashlariga xizmat qiladi. Shu ma’noda dostondagi ayriliq motivi shunchaki syujetni rivojlantiruvchi vosita emas, balki qahramonlarning ma’naviy olamini ochib beruvchi badiiy omildir.

Kuntug‘mish va Xolbeka munosabatlarida sadoqat tushunchasi alohida mazmun kasb etadi. Sadoqat bu yerda faqat sevgan insonini kutish yoki unga mehr ko‘rsatish bilan cheklanmaydi. U qiyin vaziyatlarda ham o‘z e’tiqodiga sodiq qolish, mas’uliyatni his etish, ishonchni asrash va bir-biriga ma’naviy tayanch bo‘lish kabi jihatlarni qamrab oladi.

Ushbu obrazlar orqali xalqning oila va nikohga oid qadriyatlari ham namoyon bo‘ladi.

Oilaning mustahkamligi, avvalo, o‘zaro hurmat, ishonch va sadoqatga bog‘liq ekani badiiy voqealar vositasida anglashiladi. Shuning uchun ham dostonning muhabbat mavzusi faqat ikki yoshning shaxsiy munosabatlari bilan chegaralanmay, keng ijtimoiy-ma’naviy mazmun kasb etadi.

“Kuntug‘mish” dostonining badiiy yaxlitligini ta’minlashda bosh qahramonlar bilan bir qatorda ikkinchi darajali obrazlar ham muhim o‘rin tutadi. Xususan, Azbarxo‘ja, Zamongul, Davlatqul, Bahragul, Gurkiboy va Mohiboy kabi obrazlar voqealar rivojiga ta’sir ko‘rsatib, asarning g‘oyaviy mazmunini boyitadi.

Mazkur obrazlarning badiiy vazifasini faqat voqealar rivojidagi ishtiroki bilan cheklab bo‘lmaydi. Ular orqali insonlar o‘rtasidagi munosabatlar, turli xarakterlar to‘qnashuvi, ijtimoiy muhit va axloqiy qarashlarning rang-barangligi namoyon bo‘ladi. Ayrim obrazlar bosh qahramonlarning xarakter xususiyatlarini ochishga, ularning qaror va harakatlarini asoslashga xizmat qilsa, boshqalari syujetdagi ziddiyat va sinovlarning yuzaga kelishida muhim o‘rin egallaydi.

Gurkiboy va Mohiboy obrazlari, xususan, dostonning oilaviy-maishiy va davomiylik bilan bog‘liq mazmun qatlamini boyitishda ahamiyatlidir. Ular bilan bog‘liq voqealar orqali avlod davomiyligi, farzandlik, ota-onalik mas’uliyati va oilaviy rishtalar masalalari badiiy ifodasini topadi.

Zamongul, Davlatqul va Bahragul obrazlari ham doston voqealarining rivojlanishi, qahramonlar taqdirining murakkablashuvi hamda turli insoniy munosabatlarning namoyon bo‘lishida ishtirok etadi. Azbarxo‘ja obrazi esa asardagi ziddiyatli vaziyatlar va qahramonlar boshidan kechiradigan sinovlarni anglashda muhim badiiy ahamiyatga ega.

Umuman, yordamchi obrazlar tizimi dostonning kompozitsion yaxlitligini ta’minlaydi.

Ular bosh qahramonlarning fazilatlarini yanada yorqinroq ko‘rsatish, voqealarning ta’sirchanligini oshirish va asarning g‘oyaviy mazmunini kengaytirishga xizmat qiladi.

Xalq dostonlari milliy qadriyatlarni avloddan avlodga yetkazuvchi muhim ma’naviy manbalardan hisoblanadi. “Kuntug‘mish” dostoni ham xalqimizning muhabbat, vafo, or-nomus, mardlik, sabr-toqat va oilaviy sadoqat haqidagi qarashlarini o‘zida mujassam etgan.

Asarda ilgari surilgan g‘oyalar bugungi kun uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Chunki insoniy munosabatlarning mustahkamligi, oiladagi o‘zaro ishonch, mehr-oqibat va mas’uliyat har qanday davrda jamiyat ma’naviy barqarorligining muhim omillari bo‘lib qoladi.

Dostondagi Kuntug‘mish obrazi yosh avlodni jasoratli, qat’iyatli, o‘z so‘zida turadigan va mas’uliyatli bo‘lishga undaydi. Xolbeka obrazi esa oqilalik, matonat, sadoqat va mustaqil fikrlash kabi fazilatlarni ulug‘laydi. Ularning o‘zaro munosabatlari yoshlarni muhabbatga mas’uliyat bilan yondashish, o‘zaro hurmat va ishonchni qadrlash ruhida tarbiyalaydi.

Shuningdek, dostonning badiiy mazmunida aks etgan ezgulik va yovuzlik, adolat va nohaqlik o‘rtasidagi ziddiyatlar insonni to‘g‘ri xulosa chiqarishga, ezgu amallarni qadrlashga chorlaydi. Shu ma’noda “Kuntug‘mish” dostoni nafaqat folklor namunasi, balki katta tarbiyaviy va ma’rifiy salohiyatga ega bo‘lgan ma’naviy merosdir.

Xulosa qilib aytganda, “Kuntug‘mish” dostoni o‘zbek xalq og‘zaki ijodida muhabbat, sadoqat, qahramonlik va insoniy fazilatlar badiiy talqin etilgan yuksak epik asarlardan biridir.

Unda Kuntug‘mish va Xolbeka obrazlari orqali xalqning komil inson, chin muhabbat va mustahkam oila haqidagi ideal qarashlari ifodalangan.

Kuntug‘mish mardlik, jasorat, qat’iyat va ma’naviy matonat timsoli sifatida namoyon bo‘lsa, Xolbeka oqilalik, go‘zallik, mustahkam iroda va sadoqat timsoli sifatida gavdalanadi.

Ularning o‘zaro munosabatlari turli hayotiy sinovlar, ayriliq va mashaqqatlar jarayonida tobora mustahkamlanib boradi. Bu esa chin muhabbatning asosida o‘zaro ishonch, hurmat va vafo mujassam ekanini ko‘rsatadi.

Dostondagi Azbarxo‘ja, Zamongul, Davlatqul, Bahragul, Gurkiboy va Mohiboy kabi obrazlar esa asarning syujet-kompozitsion qurilishi va g‘oyaviy mazmunini boyitishga xizmat qiladi. Ular orqali insoniy munosabatlarning turli qirralari, oilaviy rishtalar va ijtimoiy-ma’naviy qarashlar yoritiladi.

Eng muhimi, “Kuntug‘mish” dostoni xalqimizning asrlar davomida shakllangan ma’naviy qadriyatlarini badiiy ifodalashi bilan ahamiyatlidir. Unda ilgari surilgan sadoqat, vafo, mardlik, sabr-toqat va mehr-oqibat g‘oyalari bugungi avlod uchun ham muhim tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Shu bois dostonni folklorshunoslik, adabiyotshunoslik va ma’naviyatshunoslik nuqtayi nazaridan chuqur o‘rganish dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Kuntug‘mish”. O‘zbek xalq dostoni. Nashrning foydalanilgan nusxasi asosida bibliografik ma’lumotlar to‘ldiriladi.
2. Mirzayev T., Musaqulov A., Sarimsoqov B. O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. – Toshkent.
3. Imomov K. O‘zbek xalq prozasi. – Toshkent.
4. Sarimsoqov B. O‘zbek marosim folklori. – Toshkent.
5. O‘zbek xalq ijodi. Ko‘p jildli nashr. – Toshkent.